

Vooraf

Deze geschiedenis, die op ware feiten berust, speelt zich af in het jaar 950 in al-Andalus, een rijk dat zich uitstreckte over het grootste deel van Spanje en Portugal. Dit rijk bestond toen al bijna tweehonderdvijftig jaar en werd bestuurd door Arabieren onder leiding van een emir, die zetelde in de hoofdstad Cordoba, destijds Qurtuba geheten. De emir was een soort gouverneur die ondergeschikt was aan de kalief van Bagdad, dezelfde die opdracht had gegeven voor het veroveren van het Iberische schiereiland. In 750 werd evenwel de heersende dynastie van kaliefen in Damascus, die van de Umayyaden, uitgemoord en verdreven door de Abbasiden, die zich in Bagdad vestigden. Eén prins wist echter te ontkomen. Hij vluchtte naar het noorden van Afrika (Ifriqiya) en greep daarna de macht in al-Andalus. Enige tijd later verklaarde deze prins, Abd al-Rahman I 'de Emigrant', zich onafhankelijk van Bagdad. Vanaf dat ogenblik bestuurden de Umayyaden het rijk weliswaar in naam als emirs maar in feite als autonome heersers totdat Abd al-Rahman III zichzelf in 928 uitriep tot kalief, dit om zijn macht te demonstreren na het neerslaan van een jarenlange binnenlandse rebellie en de onwettigheid aan te tonen van de Abbasiden van Bagdad. De Umayyaden waren immers afkomstig uit de stam van de Quraysh, de stam van de profeet Mohammed ...

De tiende eeuw was voor al-Andalus een soort gouden eeuw. De opstanden van de christenen waren eindelijk definitief neergeslagen evenals de geschillen tussen de diverse Arabische stammen. Er heerste vrede en welvaart en de macht van de kalief groeide tot over de grenzen. De Afrikaanse eilanden Ceuta en Melilla werden veroverd en de invloedssfeer van de kalief reikte nog veel verder. Gedurende korte tijd was Noord-Marokko zelfs een vazalstaat van al-Andalus en werd van Algiers tot de Atlantische Oceaan de nominale autoriteit van de kalief erkend, al maakte deze zich weinig illusies over de betrouwbaarheid van zijn vazallen overzee. De vijandige christelijke vorstendommen in het noorden van het Iberisch schiereiland werden met wisselend succes op afstand gehouden. Kunsten en wetenschappen bloeiden als nimmer tevoren en bereikten een niveau dat dat van het christelijke Europa ruimschoots overtrof. Moslims, christenen en joden leefden vredig naast elkaar. Ik schrijf opzettelijk 'naast' want ze woonden in de steden in afzonderlijke wijken. Wel bestond er een levendig contact tussen deze groeperingen en er werd onderling gehuwd. Daarnaast bestond er onderscheid tussen moslims die al generaties lang het geloof aanhingen en christenen die recentelijk tot de islam bekeerd waren. De laatsten, *muwalladen* genoemd, werden lange tijd evenals de christenen (*mozaraben*) als tweederangs burgers beschouwd. Kalief Abd alRahman III was de eerste die ook *mozaraben* en *muwalladen* in hoge bestuurlijke functies benoemde, waar de joden hen al voorgedaan waren.

Bij het schrijven van deze roman heb ik mij terdege gerealiseerd dat de Arabische namen en termen voor de Nederlandse lezer mogelijk een probleem vormen. Om dit te vergemakkelijken heb ik achterin het boek een namenlijst toegevoegd waarin de personen, hun relaties tot elkaar en hun functies vermeld worden, alsmede een verklarende woordenlijst, een lijst met de vertaling van geografische namen en een beknopte stamboom van de dynastie der Umayyaden. Ik heb ook een landkaart bijgevoegd waarop de Arabische namen aangegeven zijn om de lezer een idee te geven hoezeer Spanje gearabiseerd was.

Sommige plaatsen bestonden nog niet. Zo moest de havenstad Al-Mariyya (Almería) nog tot ontwikkeling komen, en was de belangrijkste haven destijds de nabijgelegen plaats Bajjana (Pechina). Granada had nog geen enkele betekenis, daarentegen wel het op een heuvel daarnaast gelegen Ilbira. Een ander probleem vormt de schrijfwijze van de Arabische namen. De wetenschappelijke schrijfwijze zal waarschijnlijk voor de meeste lezers onbegrijpelijk zijn omdat zij de tekens die de uitspraak aangeven niet zullen herkennen. De uitspraak van de letter d – waar eigenlijk een stip onder hoort te staan – in de naam Fadl is nauwelijks op papier uit te leggen, die moet je horen. Hij klinkt ongeveer als de th in de Engelse woorden the en there. Vandaar dat ik de punten, komma's en andere aanwijzingen voor de uitspraak heb weggelaten, ook bijvoorbeeld die in 'Abd al-Rahman en 'Abd Allah. Om het niet al te ingewikkeld te maken volgen hier nog een paar kleine aanwijzingen. De q in raqqaq (perkamentmaker) moet diep in de keel explosief met een soort klik uitgesproken te worden. Het volstaat dus niet om rakkaak te schrijven, dat zou anders klinken, al moet je ook dat eerst gehoord hebben. De u in bijvoorbeeld Umayyaden, Umar en Muhammad wordt altijd uitgesproken als een oe. De hoofdpersoon Fadl Allah heb ik, behalve in enkele uitzonderingsgevallen, na de eerste vermelding van zijn naam verder kortweg Fadl genoemd, hoewel dit eigenlijk onjuist is. Dergelijke namen, die een abstractie aanduiden, werden gewoonlijk gegeven aan slavinnen, vrouwen dus. Zo komen we de naam Fadl in de middeleeuwse periode bijvoorbeeld tegen bij een Arabische dichteres en bij een zangeres/concubine aan het Andalusische hof. Voor mannen werd een dergelijke naam pas na de middeleeuwen los gebruikt, daarvóór altijd in combinatie met de naam Allah, hetgeen 'voortreffelijkheid Gods' betekent. Ik heb gekozen voor Fadl omdat dit makkelijker leest.

Grappig is dat in de Arabische taal de beleefdheidsvorm 'u' niet bestaat of bestond en dat het daarom misschien vreemd overkomt dat Fadl zijn meester met 'je' aanspreekt. Er bestond wel een beleefdheidsvorm voor heel hoog geplaatste personen zoals de kalief, of een prins. Die werden indirect aangesproken. Men zei dan tegen de kalief: 'Ik groet de kalief, moge vrede met hem zijn.'

In al-Andalus werd de islamitische jaartelling gebruikt. Deze jaartelling begint in het jaar 622 van de christelijke jaartelling, het jaar waarin de profeet Mohammed zijn geboortestad Mekka verliet. Het islamitische maanjaar is 10 of 11 dagen korter dan het christelijke zonnejaar en loopt daarom niet gelijk. Het jaar wordt wel in 12 maanden verdeeld: al-muharram, safar, rabie al-awwal, rabie al-achir, djumada l-awwal, djumada l-achir, radjab, sha'baan, ramadan, shawwaal, dhu l-kada en dhu l-hidjdja. Dit boek speelt zich af in de maanden radjab en sha'baan van het jaar 338, dat ongeveer samenvalt met de maanden januari en februari 950 van de christelijke jaartelling. Omdat het verschijnen van de maan de tijd bepaalt, begint een nieuwe dag bij zonsondergang. In dit boek komt de term Moren niet voor omdat die pas veel later in zwang kwam. Deze term is namelijk afkomstig van de Almoraviden, fanatieke moslimstrijders uit het noorden van Afrika die een donkere mondsluiertroepen en aan het eind van de elfde eeuw het zuiden van Spanje binnenvielen. Deze gevreesde gesluierte strijders hebben zo tot de verbeelding gesproken dat hun naam, verbasterd tot Moren, aan alle moslims van het middeleeuwse Spanje is blijven kleven.

Proloog

Licht schuifelend bewoog de dienaar zich door de troonzaal, het kistje als een kostbaar geschenk voor zich uit dragend. Vijf stappen voor de estrade bleef hij staan, zoals het voorschrift luidde, maakte een diepe buiging en strekte zijn armen uit naar de man die met zijn benen voor zich gevouwen op de zijden kussens zetelde. Het kistje zweefde tussen hen in. Het was gesneden uit ebbenhout en het deksel was ingelegd met esdoorn en parelmoer in een fijn patroon van twijgjes en bladeren.

'Mijn meester laat de illustere kalief Abd al-Rahman, leider der gelovigen en heerser over heel al-Andalus, groeten. Vrede zij met de kalief, moge Allah hem beschermen en de duur van zijn regering verlengen.'

'Vrede zij met je en met je meester,' sprak de hofmeester die hem naar voren had geroepen.

Op een bijna onzichtbare wenk van de kalief nam de eunuch die naast de verhoging stond het kistje aan, opende het deksel en zette het voor de kalief op de kussens. De dienaar richtte zich op. Vergetend waar hij was strekte hij zijn hals om te zien wat erin zat.

Tussen het donkere hout lag een hand. De hand was smal, blank en goed verzorgd. Er was geen bloed te zien op de plaats waar de pols van de arm

gescheiden was. Hij rustte op een stapeltje beschreven vellen papier en ernaast lag een schrijfbriet.

De dienaar richtte zijn blik op de kalief. Deze streek bedachtzaam over zijn zwarte baard. In Qurtuba zeiden ze dat hij die verfde om zich een Arabisch uiterlijk te geven. In werkelijkheid scheen hij rossig te zijn, want de vorsten van de dynastie der Umayyaden hadden al generaties lang een voorkeur voor blonde vrouwen. Toch stroomde door zijn aderen het zuivere bloed van de Quraish, de stam van de Profeet.

Kalief Abd al-Rahman III maakte een ongeduldig gebaar, waarop de eunuch het kistje sloot en verwijderde. De blauwe ogen priemden in die van de dienaar.

‘Zeg je meester dat de hand die schrijft bewogen wordt door het hart waar het verstand en de gedachten zetelen en door de tong die de gedachten in woorden omzet.’

Zonder te begrijpen hoe hij die woorden moest interpreteren, boog de dienaar opnieuw vol ontzag. Toen hij zich oprichtte, trof hem de kille blik van de lijfwacht die schuin achter de kalief stond, een enorme neger wiens vuisten rustten op een vlijmscherp zwaard. Dat moest Abu Imran zijn, de beul van wie gezegd werd dat hij nooit van de zijde van de kalief week. Over zijn gespierde arm hing een leren lap waarin hij het hoofd en het bloed van terechtgestelden opving. Hij knipoogde naar de dienaar, terwijl de rest van zijn gezicht star bleef als een masker. De eunuch verloor hem uit dit angstaanjagende moment door hem te gebieden de zaal te verlaten. Achterwaarts bewoog hij zich over het brede pad tussen de pilaren, terwijl de eunuch naast hem meeliep. Eenmaal voorbij de bogen die de zaal van de corridor scheidden, siste deze de dienaar in het oor: ‘Mijn meester wil zijn hoofd op de Bab al-Sudda, vandaag nog.’

1

Als Fadl Allah ibn Djidar al-Raqqaq het geld had gehad, zou hij een astroloog geraadpleegd hebben om te onderzoeken of zijn keuze juist en het gesternte hem gunstig gezind was. Maar er viel weinig te kiezen wanneer je gevraagd werd als kopiist in dienst te treden bij Ahmad al-Razi. Je nam zo'n uitnodiging met beide handen aan zonder te onderhandelen. Zo kwam het dat hij al ruim een maand in dienst was bij de historiograaf toen de bewuste dag aanbrak die zijn hele leven op zijn kop zou zetten.

Het was woensdag, volgens sommigen een ongeluksdag, want op woensdag had God de duisternis geschapen. De dag was grauw begonnen. Tijdens het ochtendgebed was Fadl bijna in slaap gevallen.

Geen wonder, hij was de halve nacht wakker gehouden door een stevige verkoudheid. Zijn neus zat potdicht en zijn keel voelde aan als het hete woestijnzand waarin reizigers van dorst omkwamen. Niet in de winter en niet in Qurtuba, want onderweg naar het huis van Ahmad al-Razi begon het te regenen. De zwarte steentjes van het plaveisel glommen nat en glibberig en zelfs de warme kleuren van de kruiden en specerijen die de kooplieden bij de Bab Isbiliya al uitgestald hadden, konden hem niet opvrolijken. Zijn verstopte neus hield de heerlijke geuren tegen. Meestal genoot hij van de wandeling zodat hij verkwikt en fris op zijn werk aankwam, vol energie voor een lange dag. Nu voelde hij zich net als de vochtig wordende zakken die uitpuilend tegen de kramen van de kooplieden leunden. Toen hij bij het huis van al-Razi was aangekomen en zijn linkerbeen onder zich vouwde en zijn rechterknie als lessenaar voor zich boog, begon zijn neus te lopen. Zodoende greep hij eerst naar zijn zakdoek en maakte daarna pas de inkhouders los die aan zijn riem bungelde. Die zette hij op de schrijfkist. Hij nam de andere benodigdheden uit zijn etui en rangschikte die naast de inktpot: schaar, mes, slijpsteen en pennen, die hij volkomen overbodig controleerde op hun scherpte en de juiste hoek waarin hij het riet gesneden had. Vervolgens legde hij de schrijfplank op zijn knie en nam een vel papier van het stapeltje dat hij de dag daarvoor had geprepareerd. Eerst had hij de vellen gepolijst met de gladgeslepen steen. Vervolgens had hij op elk vel de kantlijnen aangegeven door met een linieerpriem met omgebogen punt lijnen in het papier te kerven. Daarna had hij op één vel tussen de bovenste en onderste kantlijn punten aangegeven voor de regelafstand. Dat vel had hij bovenop een stuk of tien andere gelegd en vervolgens had hij met een fijne naald het hele stapeltje op die punten doorgeprikt. Op elk vel afzonderlijk had hij daarna met de linieerpriem de punten met elkaar verbonden zodat ze allemaal dezelfde regel afstand hadden. Het was een tijdrovend werk maar onontbeerlijk voor een mooi regelmatig en evenwichtig geschreven bladzij.

Fadl drapeerde het papier op de plank. Zorgvuldig wreef hij het oppervlak nog even glad maar hij begon nog niet te schrijven. Even stelde hij zich voor hoe het zou zijn als hij het maagdelijke, licht glanzende oppervlak kon vullen met zijn eigen gedachten en ideeën, de leegte vullen met zijn eigen ingevingen. Het zou een beetje voelen zoals God zich gevoeld moest hebben op de eerste dag van de schepping, toen Hij de woorden uitsprak die de wereld deden ontstaan. Zouden schrijvers zich zo voelen? Niet allemaal. De meeste werken die hij in handen kreeg waren wetenschappelijke studies, die misschien de schrijver ook wel bewogen hadden door hun scherpte en diepgang. Als hij de kans kreeg, zou hij het blad willen vullen met kleuren en geuren, met de felle kreten van vreugde en smart, niet met droge feiten maar met gevoelens. Hij zou niet willen volstaan met het te boek stellen van feiten die tijdens zijn leven of dat van zijn opdrachtgever waren voorgevallen. Hij zou erbij willen vertellen waarom

die dingen gebeurd waren, waarom ze zó gebeurd waren en niet anders. Want wat aan de dingen voorafging, bepaalde immers de loop der gebeurtenissen. Fadl mocht niets zelf bedenken. Hij mocht alleen de hem aangereikte tekst overschrijven. De rietpen kwam in beweging, terwijl hij afwisselend de bladzijde van het boek dat naast hem lag bestudeerde en vervolgens het papier dat op zijn knie rustte. Daarop begonnen zich nu in een gestaag tempo vanuit de rechterbovenhoek letters te vormen.

Ten tijde van de regering van emir Muhammad – vrede zij met hem – keerde de rechtsgeleerde Baki ibn Makhlad terug uit het oosten waar hij lessen gevolgd had van de meest vooraanstaande schriftgeleerden. Nadat hij een commentaar op de heilige Koran had geschreven, verdiepte hij zich in de Hadith, de mondelinge overleveringen uit de tijd van de Profeet, die hij als uitgangspunt voor de rechtspraak wilde gebruiken. Hij betoogde dat men met behulp van analogische redenering en de consensus van de islamitische gemeenschap tot een wettelijke beslissing moet komen. Zijn standpunt werd fel verworpen door de kadi van de hoofdstad, raadsheer van de emir in canoniek recht, met de woorden: 'Ik zou liever een varkenskop in mijn boekenkist hebben dan de Musnad van Ibn Abi Shaiba!' Hij voegde daaraan toe dat juristen hun zaken moeten beoordelen met het grootste respect voor de raadgevingen van hun voorgangers. De jurist dient zijn wettelijke beslissingen te baseren op historische toetsing door te steunen op wettelijke precedentes die van generatie op generatie zijn doorgegeven. Deze speculatieve nieuwlichterij hechtte evenveel waarde aan de menselijke als aan de goddelijke autoriteit. De studie van de Hadith diende beschouwd te worden als een overbodige luxe. Toen Baki ibn Makhlad vanwege zijn afwijkende interpretatie beschuldigd dreigde te worden van ketterij, waarvoor hij onthoofd en gekruisigd zou worden, nam emir Muhammad hem in bescherming en bleef hem met zijn protectie beschutten tot zijn dood. Desondanks bleef de rechtsgeleerde het doelwit van wrok van de corporatie van juristen. Een andere aanhanger van deze richting in de rechtsgeleerdheid, die naar de bedenker al-Shafi'i de school van Shafi wordt genoemd, werd door emir Muhammad beschermd door hem te bevorderen tot zijn persoonlijk notaris voor het leven. Er schijnen in Qurtuba nog steeds heimelijke aanhangers van deze school te zijn.

De werkplaats van Ahmad al-Razi grensde aan de binnenplaats die het hart van het huis vormde. Behalve het kletteren van de regen en het zacht murmelen van een fontein heerste er een serene stilte. De eerste kopiist was bezig met de gekalligrafeerde aanhef van een brief. De meester zelf zat gebogen over een boek, maar zijn ogen spiedden voortdurend in het rond zonder dat hij daarbij zijn hoofd ophief. Zo nu en dan schuifelde een slavin op de bovenverdieping van de ene kamer naar de andere. Dan was er even een vluchtig beeld zichtbaar van haar rokken en haar donkere huid voordat ze verdween in de schemering achter het traliewerk van de galerij.

De deur van de vrouwenvertrekken werd weer gesloten. Fadl vroeg zich af wat ze daar deden. Zijn eigen huis telde maar twee vertrekken waarin iedereen samenleefde: zijn ouders, zijn jonge vrouw en hijzelf. Wat deden de vrouwen van Ahmad al-Razi en zijn zoon Isa daarboven? Kwebbelen. Daarvan kon je gedempte geluiden opvangen als er een deur openging. Ze kwebbelden de hele dag.

De kopiist legde het volgeschreven vel naast zich neer en stond op om zijn benen te strekken. Door zijn verkoudheid schenen zijn spieren eerder stijf te worden dan gewoonlijk. Hij kuchte en slikte een paar keer, een vergeefse poging om de pijn in zijn keel te verlichten. Tot overmaat van ramp begon ook zijn neus spontaan te kriebelen en hij kon op het nippertje een niesbui in zijn zakdoek smoren. Alsof hij uit het niets verschenen was, stond er plotseling een slaaf naast hem die hem een paar brokken suikergoed aanbood. Fadl keek uit zijn ooghoek naar Ahmad al-Razi, maar die keek niet op van zijn boek en dus nam hij de lekkernijen dankbaar in ontvangst voordat hij een nieuw vel papier nam. Het suikergoed, vermengd met de zurige smaak van citroen, scheen zijn keel iets te verzachten. Hij reikte naar zijn pen.

Halverwege bleef zijn hand hangen en hij legde de pen terug. Even leek het alsof de regelafstanden op dit blad licht verschilden van de vorige en dat was eenvoudig onmogelijk. Op dat moment keerde de slaaf terug met een kan en schonk daaruit een geelachtige drank, de kan daarbij zo hoog houdend dat het vocht belletjes vormde in de beker en kleine druppeltjes in het rond spatten. Gealarmeerd trok Fadl het blanke vel papier opzij maar het kwaad was al geschied. De spettertjes lieten vlekjes achter en in gedachten verwenste hij de bediende om zijn onhandigheid. Wetend dat de priemende ogen van Ahmad al-Razi op hem gericht zouden zijn, depte hij het papier droog met zijn mouw. De vlekjes verdwenen niet, ze werden zelfs donkerder. Hij durfde niet opzij te kijken. Gelukkig was de eerste kopiist te diep verzonken in zijn kalligrafie om iets gezien te hebben. De meester stond op, maar in plaats van naar Fadl toe te lopen en hem te berispen, keerde hij zich om en verliet de ruimte. De kopiist boog zich iets dichters over het papier en inspecteerde de vlekjes, die tot zijn verbazing de vorm van letters leken aan te nemen. Hij leunde opzij en nam een slok van de drank. Het mengsel van citroen met honing deed hem goed.

Even later keerde de historiograaf terug in het gezelschap van zijn zoon Isa, een ambitieuze jongeman die zonder enige twijfel het werk van zijn vader zou voortzetten. Ze waren druk in gesprek gewikkeld en besteedden geen aandacht aan de kopiist, die het vlekkerige papier inmiddels in zijn mouw had laten verdwijnen. Hij nam een nieuw vel en vervolgde ijverig zijn werk alsof er niets was voorgevallen.

